

I | Geloofszekerheid vanaf de Reformatie

Het moet voor ons volkomen vaststaan dat wij in de genade van God zijn. Wij zijn immers volkomen zeker dat God tevreden is met Christus en dat Hij heilig is, etc. Zoals dus Christus God behaagt, en wij met Hem verenigd zijn, zo behagen wij God ook en zijn wij heilig. (...) Daarom kan de zonde ons niet verschrikken of doen twijfelen aan de genade van God in ons. Christus is onze machtige Held die de wet heeft vervuld, de zonde verdoemd en de dood en alle kwaad overwonnen. Zolang Hij aan de rechterhand van God zit om voor ons te pleiten, kunnen wij niet twijfelen aan de genade van God.

(Luther, Commentaar Gal. 4:6, WA 40/1, 576-577)

Zo stellig spreekt Maarten Luther in zijn commentaar op de Galatenbrief, als hij uitlegt hoe de Heilige Geest werkt in onze harten als hij ons leert roepen 'Abba', Vader. Of neem Johannes Calvijn. In zijn *Institutie* schrijft hij dat iemand pas echt gelovig is ...

... als hij er vast van overtuigd is dat God een goedgunstige en welgezinde Vader voor hem is, en voor zichzelf alles alleen van Gods goedertierenheid verwacht; als hij zich verlaat op de beloften van Gods goedgunstigheid jegens hem en al zijn verwachting van de zaligheid

zonder te twijfelen alleen aan God ontleent.

(3.2.16)

Ergens anders schrijft hij dat de kracht en de natuur van het geloof daarin bestaat dat het een zekerheid is, die steunend op de goedheid van God, geen twijfel toelaat (Commentaar Matth. 21:21). De geloofszekerheid is wezenlijk voor het geloof. 'Als [God] ons iets beloofd heeft, laten wij het met vast geloof aannemen, en niet als rietstengels naar deze of die kant golven op alle wind van leer, (...) Want dat is de zekerheid van het geloof die alle gelovigen noodzakelijk moeten hebben' (Commentaar 1 Sam. 28:17). 'Inderdaad, ontheiligen wij slechts de Naam van God wanneer wij bidden zonder de zekerheid van het geloof ...' (Commentaar 2 Sam. 7:25-29).

Het is niet moeilijk om deze lijst met citaten van Luther en Calvijn uit te breiden. Het zijn prachtige getuigenissen over de vaste zekerheid van het geloof. Inspirerend, maar ook haast onbereikbaar voor veel hedendaagse christenen. Zij voelen zich bewust of onbewust wat ongemakkelijk bij de grote stelligheid van de reformatorische heilszekerheid.

Zekerheid is vooral iets waar je jaloers op kunt zijn. Iets wat je nodig hebt als je komt te sterven. Een van de collega's van Caspar Olevianus vroeg hem op zijn sterfbed: 'Lieve broeder, je bent ongetwijfeld zeker van je zaligheid, zoals je dit aan anderen steeds geleerd hebt?' Olevianus antwoordde met '*Certissimus*', wat betekent 'zo zeker als het maar zijn kan'. Kon ik dat ook maar zeggen, denken veel mensen, misschien geeft God mij dat wel in het laatste uur als ik het echt nodig heb.

In de tijd van de Reformatie was deze vaste zekerheid niet alleen een kwestie van stervensgenade, maar van levensgenade. De reformatoren wisten van twijfel en aanvechting, maar leefden toch vooral in de stellige zekerheid van de *Heidelbergse Catechismus* dat zij met lichaam met lichaam en ziel in leven en sterven het eigendom waren van Christus, Die hen door de Heilige Geest verzekerde van het eeuwige leven (HC 1).

Het is allemaal heel troostrijk en mooi, maar toch bekruipt veel christenen het gevoel dat zij dat niet zo gemakkelijk na kunnen zeggen. Wat is er aan de hand? Komt dat door een gebrek aan geloofsvertrouwen? Zijn de preken niet duidelijk genoeg? Zijn wij in de moderne en postmoderne tijd afgeweken van de bijbelse en reformatorische leer?

De moeite met de geloofszekerheid moeten we serieus nemen. Als je alleen verwijst naar ongeloof en geesteloosheid, krijg je gemakkelijk kortsluiting. De Reformatie is trouwens ook niet normatief, dat is alleen de Bijbel. Daarin kom je blijde getuigenissen tegen van de zekerheid van het geloof, maar ook hevige strijd om de genade van God en vertwijfeling als God Zijn gezicht verbergt.

De vragen naar de geloofszekerheid ('Is het christelijke geloof waar?') en naar de heilszekerheid ('Zijn mijn zonden vergeven en kom ik in de hemel?') zijn typisch moderne vragen. Of liever gezegd, de manier waarop orthodoxe protestanten deze vragen over de geloofszekerheid en de heilszekerheid stellen en beantwoorden, is typisch modern.

Zelfs het onderscheid tussen beide vormen van zekerheid, de zekerheid over de waarheid van het christelijke geloof en de zekerheid dat je behouden bent, komt voort uit het moderne onderscheid tussen de objectieve waarheid en subjectieve kennis van de waarheid. De vraag of het christelijke geloof waar is, speelde in de tijd van de Reformatie nauwelijks. De Bijbel was voor iedereen een gezaghebbend boek. Er was wel onenigheid tussen rooms-katholieken en verschillende soorten protestanten over de geloofsinhoud en over de geloofspraktijk, maar het geloof zelf stond niet ter discussie.

De vraag naar de heilszekerheid was in de tijd van de Reformatie ingebed in de bijna vanzelfsprekende zekerheid dat het christelijke geloof waar was. Die zekerheid is in de moderne context grotendeels weggefallen. Niets is vanzelfsprekend meer.

Vrijmoedigheid

De zekerheid van het christelijke geloof was in de late middeleeuwen een gegeven, maar de heilszekerheid was dat absoluut niet. Het was juist de grootste herontdekking van de Reformatie dat je door te vertrouwen op Christus, volkomen zeker kunt zijn van Gods genade en dus ook van je zaligheid.

De Reformatie is geboren uit een diep verlangen naar heilszekerheid en dat verlangen doortrekt de hele geloofsleer. Zo schrijft Calvijn bijvoorbeeld dat het gezag van de Bijbel niet afhankelijk kan zijn van de kerk, omdat anders 'de ongelukkige zielen die op zoek zijn naar de onwankelbare zekerheid over het eeuwige leven' moe-

ten steunen op de mening van mensen in plaats van op God Zelf (*Institutie* 1.7.1). De betrouwbaarheid van Gods beloften mag niet afhankelijk zijn van de kerk. Anders blijf je nergens met je onrustige geweten. Daarom is de Schrift in zichzelf geloofwaardig en de gelovigen weten dat zeker door het getuigenis van de Heilige Geest.

Voor Luther en Calvijn is de zekerheid van het heil essentieel voor het geloof. Geloof is vrijmoedigheid om tot God te gaan. Luther schrijft: 'Wie kan staande blijven voor de rechterstoel van God in de aanwezigheid van satan? Alleen hij die op het vaste fundament staat, versterkt door de zekerste garantie van het Woord van God; hij die zonder een aarzelend of bonzend hart, kan aanhoren wat er ook tegen hem ingebracht wordt, en dan kan zeggen: "U die niet kunt liegen, hebt het gezegd"' (WA 8, 668).

Calvijn schrijft over de vrijmoedigheid in Christus en over de kracht van het geloof:

In de eerste plaats geloven wij de beloften van God. Vervolgens krijgen wij, door daarin te rusten, vertrouwen, zodat wij een goed en gerust hart hebben. Dan volgt de vrijmoedigheid die ons in staat stelt de vrees te overwinnen en onszelf vrijmoedig en aanhoudend aan God toe te vertrouwen. Wie het geloof van het vertrouwen scheidt, doet net als iemand die probeert om de zon zijn warmte of zijn licht te ontnemen.

(Commentaar Ef. 3:12)

Calvijn erkent dat de mate van zekerheid kan verschillen, maar er is geen geloof zonder vast vertrouwen. Een

onrustig geweten dat heen en weer geslingerd wordt, is een teken van ongeloof, terwijl het geloof zeker en onoverwinnelijk is voor de poorten van de hel. 'Het is een heilige overmoed, als wij steunend op Christus onze Middelaar, met zekerheid rusten in de vaderlijke liefde van God, en met zekerheid het eeuwige leven verwachten en niet verschrikt zijn voor dood of hel' (Commentaar Ef. 3:12).

Belijdenissen

Dat de zekerheid wezenlijk is voor het geloof, blijkt ook uit de vroege- reformatorische belijdenisgeschriften. Zo schrijft Philippus Melanchthon in de *Augsburgse Confessie* dat gekwelde gewetens geen rust vinden door de werken 'maar slechts door geloof, waarin zij met zekerheid vaststellen dat zij vanwege Christus een verzoend God hebben' (*Augsburgse Confessie*, XX).

In de *Tweede Helvetische Geloofsbelijdenis* verbindt Heinrich Bullinger de zekerheid met de uitverkiezing. Om zeker te weten of je uitverkoren bent, moet je 'luisteren naar de prediking van het Evangelie en die geloven, en daaraan niet twijfelen. Als je gelooft en in Christus bent, moet je het als absoluut zeker beschouwen dat je uitverkoren bent' (*Tweede Helvetische Geloofsbelijdenis*, 10).

Het geloof is ...

... een rotsvast vertrouwen en een duidelijk en voortdurend instemmen van het hart, kortom, een zich heel zeker vastklampen aan Gods waarheid, die in de Schriften en in de Apostolische Geloofsbelijdenis

is uiteengezet, ja aan God zelf, het hoogste goed, en vooral aan Gods belofte en aan Christus, die de vervulling van alle beloften is. Dit geloof is enkel een geschenk van God.

(Tweede Helvetische Geloofsbelijdenis, 16)

Johannes Calvijn stelt in de *Catechismus van Genève* dat de ware kennis van God daarin ligt dat wij 'in Hem al ons vertrouwen stellen; dat wij Hem dienen door gehoorzaam te zijn aan Zijn wil; dat wij Hem in al onze noden aanroepen en in Hem ons heil en alle goeds zoeken; en dat wij met hart en mond erkennen, dat alle goed alleen van Hem komt' (*Catechismus van Genève*, 7). Vervolgens legt de predikant uit dat het niet genoeg is om God te kennen als almachtig en volkomen goed en vraagt hij:

Wat is er dus nog meer nodig? Kind: Dat wij er zeker van zijn, dat Hij ons liefheeft en onze Vader en Heiland wil zijn. Predikant: Hoe weten wij dit? Kind: Door zijn Woord, waarin Hij ons zijn barmhartigheid in Christus bekend maakt en ons verzekert van zijn liefde ten aanzien van ons.

(Catechismus van Genève, 12, 13)

Later definieert Calvijn in deze catechismus het ware geloof als 'een zekere en vaste kennis van Gods liefde jegens ons, volgens welke Hij door zijn Evangelie verklaart dat Hij onze Vader en Redder is door middel van Jezus Christus' (*Catechismus van Genève*, 111). Deze kennis is een bijzondere gave van God. De Heilige Geest

'verlicht ons om ons in staat te stellen te begrijpen wat anders voor ons onbegrijpelijk zou zijn, en Hij sterkt ons in zekerheid door de heilsbeloften in onze harten te verzegelen en in te griffen' (*Catechismus van Genève*, 113).

Of neem de *Nederlandse Geloofsbelijdenis*: in het artikel over de heiliging staat dat wij onze zaligheid niet funderen op onze werken, anders 'zouden wij altijd in twijfel verkeren, heen en weer geslingerd worden, zonder enige zekerheid en onze arme gewetens zouden altijd gekweld worden, als zij niet steunden op de verdiensten van het lijden en sterven van onze Zaligmaker' (*Nederlandse Geloofsbelijdenis [NBG]*, artikel 24).

Kenmerkend voor al de reformatorische belijdenisgeschriften is dat zij het geloof definiëren als een vast vertrouwen dat de Heilige Geest werkt door het verstand te verlichten zodat wij God kennen als barmhartige en genadige Vader. Alleen in de beloften van het Evangelie vindt het hart van de christen rust. Door de christen terug te werpen op de goede werken als voorwaarde voor de geloofszekerheid, ontnemt de Rooms-Katholieke Kerk de christen de echte en enige troost.

Rome en Reformatie

Rome antwoordt op de Reformatorische theologie met een concilie dat vergadert in het Noord-Italiaanse stadje Trento (Trente), vlak bij het Gardameer. Op 13 januari 1547 spreekt het concilie van Trente over de rechtvaardiging. Het concilie ontkent dat iemand met zekerheid kan weten dat hij deelt in de genade van God: 'Men mag niet beweren, dat diegenen die werkelijk gerecht-

vaardigd zijn, volledig zonder enige twijfel bij zichzelf moeten vaststellen, dat zij rechtvaardigen zijn' (*Concilie van Trente*, VI, hoofdstuk 9).

Het concilie geeft hiermee een vertekend beeld van de Reformatie. De reformatoren hebben wel degelijk aandacht voor twijfel en aanvechting en zouden niet zeggen dat je 'zonder twijfel moet vaststellen' dat je gered bent. Nee, de geloofszekerheid is een gave van God, waardoor je rust in Gods beloften, waaraan je niet mag twijfelen.

Het concilie zegt ook dat je niet mag twijfelen aan de barmhartigheid van God, de verdienste van Christus en aan de effectiviteit van de sacramenten. Maar dat betekent nog niet dat je zeker kunt zijn van de zaligheid. Iedereen die 'zichzelf, zijn zwakheid en onvolmaaktheid beschouwt, [moet] vrezen en bang zijn voor zijn genade, want geen enkel mens vermag met de zekerheid van het geloof, waaraan geen bedrog ten grondslag kan liggen, te weten, dat hij de genade van God heeft bereikt' (*Concilie van Trente*, VI, hoofdstuk 9).

Volgens het concilie kan niemand ooit echt zeker zijn, omdat je de genade van de rechtvaardiging kunt verliezen door te zondigen. Je kunt die vergeving dan weer terugkrijgen door de biecht en de absolutie. Het is eigenlijk een grote cirkel. Elke keer als je weer in de zonde gevallen bent, verlies je de vergeving, omdat je niet meer rein en puur bent, niet meer in de staat van de genade. Maar gelukkig is het altijd mogelijk om in de weg van berouw, biecht en boetedoening terug te keren in de staat van de genade.

Het is daarom ook zo belangrijk om het heilig oliesel of het sacrament van de stervenden te ontvangen om

zo in de staat van de genade te zijn als je voor God verschijnt. Een plotselinge dood is een ramp, omdat je dan onvoorbereid voor de rechterstoel van God staat.

In de veroordelingen gaat het concilie nog een stapje verder. 'Als iemand zegt: de herboren en gerechtvaardigde mens is gehouden op grond van zijn geloof, te geloven, dat hij zeker behoort tot het getal van de uitverkorenen, *anathema sit*' (*Concilie van Trente*, VI, canon 15). Dat laatste betekent in het Nederlands 'die zij veroemd'.

De ontwikkeling van de protestantse theologie op het punt van de zekerheid van de zaligheid moet je tegen de achtergrond plaatsen van de middeleeuwse theologie en van de latere rooms-katholieke uitwerking en aanscherping daarvan. De spiritualiteit die daarbij hoort, kun je misschien nog het beste samenvatten met het gedichtje dat uit de 'Spiegel voor de christenen' (*Kerstenen spiegel*) komt, een catechismus van de laatmiddeleeuwse volksprediker uit Münster, Dirk Kolde:

Drie dingen weet ik voorwaar,
die vaak mijn hart maken zwaar.
Het eerste bezwaart mijn gemoed,
dat ik immers sterven moet.
Het andere bezwaart mijn hart nog meer,
dat ik niet weet wanneer.
Het derde bezwaart mij bovenal,
ik weet niet waar ik varen zal.
(311)

Scholastiek

De discussie over de zekerheid werd ook op een wetenschappelijk niveau gevoerd. De taal aan de Europese universiteiten in de zestiende en zeventiende eeuw was Latijn en de wetenschappelijke methode heette scholastiek. Daarin werd vaak met stellingen gewerkt die in een logische samenhang moesten staan. Vanuit Rome bestreed de jezuiet Robertus Bellarminus bijvoorbeeld de protestanten met een lange serie disputaties die hij in druk uitgaf onder de titel *Disputaties over de controversen met betrekking tot het christelijke geloof tegen de hedendaagse ketters*. Die ketters waren de protestanten. Een van de hoofdstukken over de rechtvaardiging heette: 'Over de onzekerheid en veranderlijkheid van de rechtvaardigheid.'

Volgens Bellarminus kun je wel hopen, maar nooit zeker weten dat je in de hemel komt. De kern van zijn betoog is het onderscheid tussen objectieve en subjectieve zekerheid: 'Er is namelijk een tweevoudige zekerheid, de ene van het object, van de gekende of geloofde zaak, en de andere van het subject, van de kennende of gelovende mens.' De eerste zekerheid is bijvoorbeeld de zekerheid dat God goed is of dat de zonde slecht is. De tweede zekerheid is de zekerheid over je eigen zaligheid.

Absolute zekerheid is er alleen in de logica; als $A=B$ en $A=C$ dan is $B=C$. Als het om de verborgen dingen van Gods Koninkrijk gaat, dan kun je iets zeker weten door het geloof, maar dat heeft volgens de jezuiet alleen betrekking op de inhoud van het christelijke geloof en niet op je eigen zaligheid, tenzij er sprake is van een bijzondere goddelijke openbaring.

Paulus kon bijvoorbeeld zeggen: 'Want ik ben ervan overtuigd dat noch dood, noch leven, noch engelen, noch overheden, noch krachten, noch tegenwoordige, noch toekomstige dingen, noch hoogte, noch diepte, noch enig ander schepsel ons zal kunnen scheiden van de liefde van God in Christus Jezus, onze Heere' (Rom. 8:38-39). Maar jij bent Paulus niet en je kunt die bijbeltekst niet zomaar op jezelf toepassen.

De heilszekerheid is een vermoeden of een mening, die berust op hypothesen en kenmerken. Je kunt als gelovige misschien wel een ogenblik van volstreekte zekerheid kennen, maar dat ben je zo weer kwijt. Het gevoel van de vriendschap met God kun je niet vasthouden en dus weet je ook niet zeker of dat blijvend is, want wie een vriend is, kan weer een vijand worden. De rooms-katholieke opvatting van de zekerheid komt erop neer dat je wel zeker kunt zijn dat God genadig is, maar niet dat je zelf in die genade deelt. Je kunt het wel voelen, maar nooit zeker weten.

Aan de protestantse universiteiten, zoals in Oxford en Cambridge, maar ook in Leiden, Franeker en Groningen hadden de theologen hun handen vol aan het weerleggen van Bellarminus' uitspraken. Zo verscheen in Franeker een serie van meer dan tweehonderd disputaties van William Ames onder de titel *Bellarminus ontzenuwd*. De theologische strijd was soms zelfs zo fel dat protestantse studenten als spionnen naar Rome gingen om aantekeningen van de colleges te maken en die naar de protestantse professoren te smokkelen, zodat die hun antwoord al klaar hadden voordat het nieuwste boek van Bellarminus gedrukt werd; spionage voor de theologie.

De gereformeerde theologen benadrukken de onfeilbare zekerheid van de zaligheid. Dat klinkt misschien een beetje vreemd, maar dat kwam door de discussie. Het concilie van Trente beweerde: 'Als iemand zonder bijzondere openbaring, zegt dat hij met absolute en onfeilbare zekerheid zeker is van de grote gave van de volharding tot het einde, hij zij verdoemd' (VI, canon 16). Absolute zekerheid was alleen voor sommige heiligen zoals de apostel Paulus weggelegd.

Daartegenover stelden de protestantse godgeleerden dat je wel degelijk absoluut en onfeilbaar zeker kon zijn van je zaligheid. Het was alles of niets. Als je niet voor 100 procent zeker bent, ben je helemaal niet zeker. Met alledaagse dingen kun je misschien wel tevreden zijn met een zekerheid van 99 procent. Je weet nooit helemaal zeker dat de bank niet failliet gaat en daar neem je genoeg mee. Maar bij zoiets absoluuts als de zaligheid, is 1 procent onzekerheid fataal.

Absolute zekerheid is nodig omdat het om onze eeuwige bestemming gaat. 'Veronderstellingen aangaande de zaligheid van de ziel, zelfs de meest waarschijnlijke, kunnen niet leiden tot de ware rust van de ziel, maar slechts tot een masker of schaduw ervan', zei Herman Ravensperger, de eerste hoogleraar gereformeerde godgeleerdheid aan de Groningse universiteit (Van den Belt, *'Kan een mens wel zeker zijn?'*, 21). Daarmee gaan de latere protestanten – verleid door de polemieken met Rome – eigenlijk een stapje verder dan de reformatoren, die niet over absolute of onfeilbare zekerheid spreken.

Syllogisme

Toch zie je tegelijk dat de latere gereformeerde theologie ook meer aandacht heeft voor verschillende graden van de zekerheid. In de theologische theorie aan de universiteit wordt de zekerheid dus nog sterker benadrukt dan in de tijd van de Reformatie, maar in de praktijk van prediking en pastoraat komt er steeds meer aandacht voor de twijfel van de gelovige.

De puritein William Perkins bijvoorbeeld, houdt tegenover de rooms-katholieke polemieken staande dat de gelovige absoluut zeker kan zijn van zijn zaligheid. Maar tegelijk stelt hij in een van zijn pastorale geschriften dat er gradaties zijn in de geloofs-zekerheid. Het geloof vertrouwt altijd op God, maar het is niet altijd even vast.

Er is een begin van geloof als een walmende vlaspit of een geknakt riet dat Christus niet zal doven of breken. Er is ook een zwak geloof dat de belofte van God echt gelooft, maar nog steeds verward is door veel twijfels. Tenslotte is er een sterk geloof dat alle twijfel te boven is. Dat geloof is niet alleen als geloof zeker (dat zijn de vorige twee ook), maar het is een sterke en vaste overtuiging van Gods genade in Christus.

(Works, 881-882)

Om uit te leggen hoe je als gelovige tot zekerheid kunt komen, ontleden deze theologen de zekerheid in een logische redenering, een syllogisme of sluitrede. De zekerheid dat je een kind van God bent, is gebaseerd op de belofte aan de gelovigen en op het bewustzijn dat je

gelooft. Een syllogisme bestaat uit twee stellingen en een conclusie. Het bekendste voorbeeld gaat als volgt: Alle mensen zijn sterfelijk. Socrates is een mens. Socrates is sterfelijk.

Perkins schrijft dat je zo ook kunt weten dat je een kind van God bent. Er zijn twee stellingen: Iedereen die gelooft, is een kind van God. Ik geloof. De conclusie is simpel: ik ben een kind van God (*Works*, 883). Hij noemt dit een *sylogismus practicus* of een praktische redenering, omdat het niet over iets theoretisch gaat, maar over jezelf, over de praktijk van je geloof.

Een praktisch syllogisme bestaat meestal uit een belofte uit de Schrift voor de gelovigen en uit het bewustzijn van de gelovige dat hij gelooft. De conclusie is dan: de belofte geldt ook voor mij. 'Jezus zegt: "Komt tot Mij, allen die vermoeid en belast bent en Ik zal u rust geven." De boetvaardige zondaar zegt: "Ik kom tot U, bron van heil bij uitstek, ik neem Uw juk op mij en leer van U en dus zult U mij rust geven"' (Van den Belt, *'Kan een mens wel zeker zijn?', 27*).

Zo is het ook met de uitverkiezing. Op grond van Gods Woord weten wij dat alle gelovigen uitverkoren zijn. Daaruit maakt de gelovige op dat hij uitverkoren is. Dan gaat het syllogisme zo: Alle gelovigen zijn uitverkoren. Ik geloof. Dus ik ben uitverkoren.

Het syllogisme is niet bedoeld als een soort verstandelijke vorm van geloven waar je hart niet bij betrokken is, maar als een uitleg, een analyse, van hoe het werkt als iemand gelooft en ook weet dat hij gelooft en zo tot zekerheid komt. Het probleem is alleen dat die logische redenering steeds ingewikkelder kan worden.